

Sigurd Skirbekk:

Nasjonalismen - studieobjekt og skjellsord

Nasjonalisme er en størrelse som mange har sterke meninger om, både i positiv og i negativ retning, uten at det derfor er sikkert at alle aktører på de offentlige arenaer ser for seg det samme når de snakker om "nasjonalismen". Før vi sier mer om hvorfor nasjonalisme er viktig for å forstå moderne samfunnsdannelser, kan det derfor være grunn til å bestemme, eller i alle fall innsirkle, forståelsen av ordet.

Leksikalsk kan det sies at nasjonalisme er en lære om nasjonen og at nasjon kommer av det latinske *natio* som betyr fødsel. Likevel vil det være for enkelt å si at nasjonalisme er en lære om folks fødselsfellesskap. Det er heller ikke tilstrekkelig å omtale nasjonen i politiske vendinger som et fellesskap på et midlere nivå - mer omfattende enn et slektsmessige og lokalt fellesskap, og mer begrenset enn et fellesskap med universelt sikte: en universell kirke, et FN-fellesskap. Likevel gir det et inntak til den nasjonalistiske problematikk når vi sier at en nasjon omfatter flere mennesker enn de et individ kan kjenne eller ha møtt, men den omfatter ikke alle mennesker.

Forskjellige definisjoner av nasjonalisme kan legge vekt på litt ulike aspekter. Historikeren Arne Bergsgård hevdet at en nasjon har fem kjennetegn: 1) Landet, eller fedrelandet. 2) Ætta - Bergsgård akter seg for å bruke ordet rase, ettersom europeiske befolkninger ikke er det som er kalt raserne folk. 3) Målet, det som knytter folk saman i ei intim og instinktiv forståing og gjev det viktigaste vilkåret for åndeleg einskap^a. 4) Religionen, som ved siden av språket skaper åndelig og moralsk fellesskap - og som også kan tjene til å holde et folk sammen i en grensdragning mot folk med andre religionsformer. Bergsgård, som var historiker, griper her et viktig samfunnsvitenskapelig poeng, nemlig at fellesskap, vi-kjensle, forutsetter grensdragning mellom et vi og et ikke-vi, et de. 5) Endelig nevner Bergsgård staten og det historiske samlivet. (Bergsgård s. 9)

Dette er en sammensatt definisjon, den inneholder både etniske, geografiske, åndelige og politiske elementer. Dette er en oppfatning med tradisjoner. I humanistisk tradisjon er det vanlig å knytte læren om nasjonen til filosofen Johann Gottfried Herder som så en historisk framvokst folkeånd (*volksgeist*) som en forutsetning for en vellykket nasjonsdanning (Clark). Folk ville ha best forutsetninger for å utvikle sin ånd i fellesskap med andre folk som delte en felles kultur. Herders program kom til å gå ut på at *kulturgrensene og de politiske grensene burde falle sammen*.

Denne tyske tradisjonen, som mange i vår tid forbinder med romantikken, står i en viss motsetning til den franske tenkning om nasjonsdanning, som også ble utviklet på samme tid, siste halvdel av syttenhundretallet og dels første halvdel av attenhundretallet. - *La nation* hadde tidligere i Frankrike vært en betegnelse for de som var nasjonens talsmenn, eliten eller aristokratiet, i den grad det ikke bare ble

oppfattet som en samlebetegnelse for alle grupperinger som ble administrert av kongen. Denne eldre form for nasjonalisme har også vært kalt for en *dynastisk nasjonalisme* - folk har kunnet danne politiske nasjoner gjennom sin lojalitet til et dynasti, en fyrste eller en kongelig familie. Under den franske revolusjon gjennomgikk nasjonalitetsbegrepet en forandring. Nasjonen ble definert som et rettighetsfellesskap av borgere: De som sluttet seg til denne oppfatningen kunne regnes som del av nasjonen (Østerud 91). De som stilte seg utenfor og krevde å få beholde privilegier for sin familie eller sin stand ble nasjonens motstandere. Mange oppfattet den revolusjonære front som nasjonens kamp mot det gamle regime.

-

Ethnos og demos

Denne oppfatning av nasjonen - som et fellesskap for folk med like rettigheter - var i utgangspunkt juridisk og politisk bestemt, ikke historisk og kulturell som Herders premisser. Både tyskere og franskmenn oppfattet nasjonen som et folkelig anliggende for en enhet større en slekt og lokalsamfunn, men oppfatningen av hva som kjennetegnet 'folket'^a varierte (Dahn 91). I ettertid er forskjellen mellom den tyske og den franske oppfatning av folk blitt forklart med en referanse til to greske termer som begge kan oversettes med folk, nemlig *ethnos* og *demos*. Litt forenklet kan vi si at *ethnos* er det historisk framvokste folk, *demos* er det politisk velgende folk.

Når tyske filosofer for to hundre år siden ikke la så mye vekt på *demos*, på den direkte folkelige deltakelse i det politiske liv, hang dette sammen med politiske forhold i Sentraleuropa på den tid. Tyskland var ikke modent for en demokratisering, i alle fall var dette elitens oppfatning. Men om den tyske nasjonalismen kunne ta en noe ensidig kulturell form i den første tid, så skulle også den franske oppfatningen vise seg å være ensidig. Franskmennene skulle snart erfare at en nasjonsbygging som bare bygde på jus og rettigheter var lite egnet til å holde en nasjon sammen eller til å gi allmen autoritet til de beslutninger som ble fattet sentralt. I Frankrike førte dette til en sentralt ledet kulturpåvirkning for å gjøre alle franskmenn franske, ikke minst ved å gjøre parisisk fransk til eneste offisielle språk i landet. Dessuten ble det ført en pågående enhetspolitikk i administrasjonen og gjennom bestemte former for nasjonal opplysning.

I den krigen som franskmenn og tyskere førte mot hverandre på 1870-tallet, der de ikke ble enige om Alsace/Lorraine eller Elsass/Lothringen var fransk eller tysk, ble det på begge sider ført en iherdig propaganda for hvert av disse to synsmåtene. Den tyske professor M. Mommsen argumenterte historisk og etnisk for at elsasserne egentlig var tyskere. På franske side framførte Fustel de Coulanges et lidenskapelig forsvar for at alsasserne var franske og at deres territorium derfor tilhørte Frankrike. Hans skrift '*Qu'est-ce qu'une nation?*'^a er sannsynligvis et av de mest sprakende kanonader som noen gang har vært avfyrt på det franske språk: 'Det som bestemmer nasjonen'^a, skrev de Coulanges, 'er ikke rasen, heller ikke språket. Det er i sine hjerter menneskene kjenner at de tilhører det samme folk; fordi de har et fellesskap i ideer, i interesser, i lidenskaper, minner og aspirasjoner. Her ligger forklaringen på hvorfor folk vil handle sammen, arbeide sammen, kjempe sammen, leve og dø, den ene for den andre. Fedrelandet, er det som man elsker^a - *La patrie, c'est ce qu'on aime*.

Franskmennene hadde lært. Det velgende 'demos'^a kunne ikke stå på egne ben. Folket måtte både være konstituert som folk, og være seg dette lidenskapelig bevisst,

før valgene kunne tas og forventes å bli respekterte. Det er lite som tyder på at den ovenfra ledete franske nasjonalismen ble mindre intens enn for eksempel den mer folkelige og nedenfra ledete norske nasjonalismen. Men den kunne bli mer programmatisk, og kanskje mer overspent. Den franske nasjonalismen fikk i alle fall etter hvert et sterkere kulturelt preg. Utover i forrige århundret fikk den tyske nasjonalismen på sin side et mer politisk preg (Dahn 1993).

I forskningen om modernitet og demokratisk mobilisering ble det etter hvert innsett at folkestyret forutsatte et folk med både en historisk og en framtidsrettet fellesoppfatning om å tilhøre det samme folk. *Ethnos* kunne ses som en forutsetning for *demos*. Nasjonalismen ble en forutsetning for demokratiet. Det kunne bli vanskelig å tenke seg et fungerende representativt demokrati som ikke var basert på et folk med felles egenskaper. Men om det var vanskelig å tenke seg et nasjonalt demokrati uten en nasjonalisme, skulle det vise seg at det var mulig å utvikle en nasjonalisme som ikke førte til demokrati.

Moderne nasjonalisme

Det er her grunn til å skyte inn at filosofen Aristoteles i sin tid ikke hadde særlig tro på muligheten til å styre store stater etter demokratiske prinsipper. Bystater, der frie menn diskuterte i råd, kunne styres demokratisk. Store samfunn derimot, der folk ikke kjente hverandre, ville være avhengig av en konge eller en despot. Det Aristoteles ikke hadde begreper om, var det representative demokrati - et styresett valgt av folkeflertallet på grunnlag av programmer og tillit til ledere som folket ikke kjente personlig. For at dette skulle bli mulig, måtte en slik tillit være basert på en likhet i grunnsyn og felles symbolbruk som signaliserte oppslutning om de samme verdier og vurderinger.

Dette tilsier at demokratier må være basert på et visst fellesskap i kultur. Statsviteren Roald Dahl har blant flere framholdt at homogene demokratier har bedre forutsetninger for å fungere enn heterogene. Meningsskiller mellom forskjellige forskere på demokrati og nasjonalitet har i stor utstrekning gått på spørsmålet om hvordan denne homogeniteten skal forstås. Må opprinnelse og fødselsfellesskap forstås bokstavelig, som felles biologisk arv, for eksempel i retning av felles raseegenskaper? Eller er det kulturbestemt fellesskap tilstrekkelig - kanskje kombinert med opprinnelsesmyter (Hutchinson)? Kulturhistorikeren Benedict Anderson har framholdt at moderne storsamfunn er basert på 'forestilte fellesskap' - *imagined communities*. I og med utviklingen av moderne teknologi og massemedier har mulighetene økt for utvikling og opprettholdelse av slike fellesskap.

Her står vi like fullt overfor et paradoks: For å kunne nyte frihetens goder i moderne demokratier, må folk først innordne sin identitet og orientering i forhold til en felles kultur, med bestemte verdier og preferanseordninger, en bestemt lojalitetskonstituerende historieoppfatning og en oppfatning om nasjonens misjon. Forutsetningen for at individer skal forventes å ville bøye seg frivillig for flertallsvedtak, er at flertallet representerer en enhet som individet kjenner seg som del av. Dersom individet forstår seg selv som et kulturelt vesen, slik at den personlige realisering og kulturens realisering kan gå parallelt, behøver ikke dette oppleves som noe problem. Men for folk som mener at demokrati burde være det samme som maksimale rettigheter til individuelle valg, blir dette et paradoks. Ikke

minst i en postmoderne kultur, med skepsis mot alt som begrenser individets frihet, er det mange som har drømt om et framskredent demokrati som bare skulle være basert på individuelle rettigheter, på demos, og ikke på forutsetningene for et politisk fungerende fellesskap, på ethnos.

En viktig del av kulturfellesskapet i europeiske nasjoner har vært kristendommen. Under den franske revolusjon og i den etterfølgende moderniseringsdebatt ble imidlertid kirken av mange oppfattet som en reaksjonær fiende av moderniteten - utlagt som prinsipper for at troens og tradisjonens autoritet skulle erstattes av rasjonalitetens autoritet. På progressivt hold var det utover i forrige århundre flere som søkte til naturvitenskapene for å finne et objektivt, og gjerne biologisk fundert, alternativ til en kirkelig formidlet kristendom. Darwins utviklingslære og etter hvert sosialdarwinismen ble av flere rasjonalistiske liberalere oppfattet som et slikt alternativ: Dersom det kunne sannsynliggjøres at en folkegruppe var blitt til som en følge av utvelgelse i en langvarig kamp mot naturen og andre folkeslag, kunne det også grunnngis at de som hadde klart seg best sannsynligvis var utvalgte, ikke bare i viss sosial tilpasning, men også når det gjaldt arvelige kvaliteter (Pickens).

Fra slutten av forrige og utover de første tiår av dette århundre ble rasismen oppfattet som en del av forklaringen på at vi hadde forskjellige nasjoner, der folk hadde til dels ulike egenskaper. Slike forskjeller ble antatt å kunne påvises både mellom nasjonene, og mellom folk fra forskjellige distrikter innenfor nasjonene.

Rasismen kunne, i alle fall når den ble utlagt på bestemte måter, bidra til å gi det enkelte folk en forsterket nasjonal selvfølelse. De som hadde gjort det bra, som engelskmennene, fortjente sin status fordi borgerne av denne nasjon hadde høyverdige raseegenskaper. De som ikke hadde vært så heldige i den politiske fordeling, som tyskerne, fortjente egentlig en politisk førstestatus fordi deres kulturelle innsats viste at de kollektivt tilhørte en rase med overlegne egenskaper. Under første verdenskrig kunne flere krigførende parter bruke raseargumenter for å stive opp moralen til egne tropper.

Erfaringene med utbruddet av den første verdenskrig viste at allianser basert på mellomnasjonale overenskomster ikke var noe godt prinsipp for å sikre verdensfreden. Etter hvert ble det klart for flere og flere at det var et tvilsomt prinsipp å skulle absoluttere den nasjonale lojalitet på bekostning av all annen form for lojalitet. - Egentlig var det heller ingenting i den nasjonalistiske grunngeving i Herders tradisjon som tilsa at nasjonen skulle være folks eneste forpliktende referanseramme. Oppgaver av overnasjonal karakter burde tilskrives organisasjoner av overnasjonal karakter. Liksom mellomkomster mellom familier ikke hadde vært noe godt prinsipp for å løse lokale oppgaver, og liksom mellomkomster mellom lokalsamfunn ikke var noe egnet prinsipp for å løse nasjonale oppgaver, så framsto heller ikke overenskomster mellom nasjoner som tilstrekkelige for å løse sivilisatoriske og globale utfordringer. - På dette felt er det gjort betydelige framskritt både i tenkning og organisering i løpet av dette århundret.

Erfaringene fra annen verdenskrig

Erfaringene med den første verdenskrig kunne tilsi et politiske tillegg til den eldre lære. Erfaringene med den andre verdenskrig er i ettertid blitt utlagt som

ødeleggende for oppslutningen om nasjonalismen. Det kan likevel hevdes at slike utlegninger skyldes bestemte fortolkninger av krigen heller enn selve krigen.

Tolkningen av annen verdenskrig som de gode krefters kamp mot voldelig nasjonalisme, later til å ha fått stor utbredelse (Eriksen). Men det betyr ikke at denne tolkningen verken er nøytralt deskriptiv eller at den gjengir de stridende parters opplevelse av egen motivasjon. På et forunderlig sett står vi overfor en gjenfortelling som bryter både med analytiske og hermeneutiske prinsipper. Mens forskningen om annen verdenskrig har lagt grunnlaget for en økt nyansering av hva nasjonalisme kan innebære, har mange høyrøstete fortolkere gjort seg til talsmenn for en mytisk og forenklet forståelse av nasjonalismen, sett i forhold til tidligere generasjoners forståelse. Egentlig er det ikke noe nytt at nasjonalismen er blitt en størrelse i en mytisk heller enn i en rasjonell virkelighetsforståelse; det nye er at nasjonalismen i så stor utstrekning er tildelt en demonisk rollen. I nyere leksika blir nasjonalisme definert som en ekstrem form for nasjonalfølelse som kan gå ut over andre nasjoner.

Det er liten tvil om at det er erfaringene med den tyske rasistiske nasjonalsosialismen som i disse fortolkningene utgjør bindeleddet mellom nasjonalismen og fordervelsen. Likevel er det et stort spørsmål om Hitlers politikk kan forklares ut fra de sider ved hans propaganda som kan kalles nasjonalistiske, og om den tyske nasjonalsosialismen kan forklares som en ekstrem utgave av en allmenn nasjonalisme. Forskere har pekt på at denne nasjonalismen sto i en spesiell mellomstilling mellom en førmoderne og en moderne form for statsoppfatninger (Burnham). Den tyske nasjonalsosialismen var ikke bygd på det moderne prinsipp for folkesuverenitet, med demokratiske prosedyrer for skifte av regjering. Den var heller ikke tradisjonelt dynastisk. Den tyske nasjonalsosialismen ble bundet til et politisk parti som i sin tur var bundet til viljen til en fører. Dette førte blant annet til at det ble umulig å avsette Hitler etter legale regler da han først var kommet til makten. Da ikke engang kupplanene mot ham før Münchenmøtet lyktes, var det lite som kunne hindre ham fra å fortolke nasjonalismen uavhengig av et folkelig referendum og å føre krig etter egen vilje. I motsetning til de nasjonalistiske statslederne fra forrige århundre lot ikke Hitler seg stanse av det herderske prinsipp om at et statsstyre bare er legitimt når det styrer eget folk. Det er ellers grunn til å mene at dette prinsippet alt i alt hadde ført til færre erobringskriger i Europa på 1800-tallet enn hva vi ellers kunne ha ventet i denne perioden, ut fra den våpenteknologi og de politiske maktambisjoner som vi den gang sto overfor.

Et særkjenne ved Hitlers politikk var at hans propaganda kunne skifte fra en forurettet nasjonal appell på 1930-tallet og til en arrogant rasisme da han startet sin ekspansjonspolitik på 1940-tallet. Denne var imperialistisk, og lar seg verken forklare eller forsvare som nasjonalisme, i alle fall ikke i den betydningen som Herder var talsmenn for. Dette har da også vært påpekt av flere sentrale nasjonalismehistorikere i vår tid (Alter, s 50f og Smith 1983).

Den vedvarende nasjonalisme under annen verdenskrig var det de allierte som sto for. Motstanden mot Hitler var i avgjørende grad basert på nasjonal motstand i okkuperte territorier og på en nasjonalistisk overbevisning i mange folk om at fremmede ikke hadde rett til å styre deres land. Appellgrunnlaget i illegal presse i vårt land forteller atskillig om akkurat dette. Det som kom til å stanse Hitler var en allianse mellom russisk, amerikansk, britisk, fransk, nederlandsk, polsk, serbisk og norsk nasjonalisme. For så vidt kunne annen verdenskrig bli tolket som nasjonalistenes seier over imperialistene.

Forskningen og media skiller lag

Forståelsen av nasjonalismen i vår tid er avhengig av fortolkninger, og også av en kamp mellom forskjellige fortolkningstradisjoner. Et påfallende trekk ved denne kampen er at forskning og medierende folkeopplysningen langt på vei har skilt lag; og det er her vi finner grunnlaget for mye av det som i våre dager må kalles misbruk i tolkningene av nasjonalismens forutsetninger og følger.

På forskningshold representerer som nevnt den nasjonale enhet et midlere fellesskap mellom det nære og det altomfattende. Et fungerende rettighetsfellesskap, et *demos*, forutsetter en sterk vi-identitet basert på et forutbestemt fellesskap gjennom felles religion, språk, slekt, landområde, historie og eventuell framtidrettet misjon i verden. Ikke alle ingrediensene er nødvendige for enhver nasjonsdannelse, men uten at i det minste noen av dem er ganske sterkt til stede, er det lite trolig vi vil få den solidaritet som er en nødvendig forutsetning for at rettighetspolitikken skal virke (Østerud 1994). Hva som er nødvendig i forhold til hvilke typer av utfordringer, kan diskuteres. Forskere kan ellers diskutere når en etnisk gruppe, en *ethnie*, går over til å bli en nasjon - slik Anthony D. Smith har diskutert nasjonsbyggingen i Norge i begynnelsen av forrige århundre (Smith 1986 og 1991, s 21). De kan diskutere hvordan kommunikasjonsutvikling og industrialisering la forutsetninger for nye former for samfunnsdannelse (Anderson, Gellner, Hutchinson, Kohn). De kan diskutere forskjellen mellom dynastisk nasjonalisme og moderne nasjonalisme, basert på folkesuvereniteten, og hva som var særegent ved den tyske mellomposisjonen (Armstrong, Burnham, Smith 1983). De kan diskutere hva slags oppgaver som egner seg best til løsning innenfor nasjonale rammer, og hva som egner seg best for familiære og lokale enheter å ta seg av, eventuelt for enheter på et sivilisatorisk eller et globalt nivå (Huntington, Smith 1991). De kan diskutere sammenhenger mellom modernitet, differensiering og integrasjon på nasjonalt nivå. Og de kan diskutere forskjeller mellom vellykte og mindre vellykte former for nasjonalisme i ulike utviklingsland (Grannes). Her er det mye som burde interessere flere enn små grupper med fagfolk. Imidlertid er det bare en begrenset del av denne debatten som har nådd fram til den større offentligheten.

Det er en stor forskjell mellom diskusjonene i den seriøse delen av internasjonal faglitteratur om nasjonalisme og forskjellige utlegninger av nasjonalisme som vi finner i politiserende interesseorganisasjoner og i store massemedier. Her framstår nasjonalisme helst som et ukvemsord. Ofte blir uttrykket brukt til å *karakterisere* de mest forskjellige grupper som folk flest tar avstand fra, eller som de blir oppfordret til å ta avstand fra. Nasjonalistene kan brukes som betegnelse for de som støtter opp om et udemokratisk militærdiktatur, eller om geriljagrupper som vil styrte et sittende styre med vold. Norske EU-motstandere, som mener Norge er best tjent med løsere politiske forbindelser til Bryssel, har vært kalt nasjonalister. Sportsentusiaster som heier på Norge under vinter-OL er nasjonalister. Skeptikerne til en liberal innvandringspolitikk er nasjonalister. Tilhengere av en mer bevisst norsk kulturpolitikk er nasjonalister. Det samme er skinnskaller som slåss med blitzere i Oslos gater. - Det er ikke akkurat analytiske presisjon som preger bruken av betegnelsen 'nasjonalistene'^a i mediesammenheng.

Et annet karakteristisk trekk ved mye medieframstilling er at voldelige konflikter rundt om i verden oppfattes som *forklart* når minst en av partene i konfliktene kan bli

omtalt som 'nasjonalister'^a. Ikke minst fjernsynet har gjort mye for å utvikle bestemte assosiative koplinger fra nasjonalisme til nazisme til rasisme og til jødeforfølgelse og til holocaust. Dermed er forbindelsen igjen knyttet til begivenhetene under den annen verdenskrig. - Vi må gå dypere inn på de siste tiårs tolkningen av dette konfliktstoffet for å forstå hvorfor det som er et studieobjekt i forskningen er blitt til et skjellsord i mediene.

Utbredelsen av de fordømmende oppfatninger må klart ha andre referanser enn forskningen, i alle fall andre enn de som kan utledes av seriøs og sammenliknende forskning. Utlekningene lar seg heller ikke forklare som markedsorientert populisme. Folk flest, både her i landet og i andre europeiske land, har bevart atskillig av en nasjonalistisk grunnholdning, noe ikke minst oppslutningen om nasjonale sportsbegivenheter forteller om. Det kan virke som om visse kretser av kjendiser og mediekomentatorer har sine egne referanser relativt uavhengig av både folk og forskere. Fra å skulle være et medierende ledd i folkeopplysningens tjeneste er mediene langt på vei blitt sin egen referanse. For flere aktører kan bindingen til eget mediemiljø til og med ha blitt sterkere etter hvert som lojaliteten til folkevalgte organer og til folkeopplysningsprogrammene er blitt svakere.

Likevel vil det være galt å oppfatte den gjennomgående antinasjonalismen i de store mediene som noe som har utviklet seg i et kulturelt og politisk vakuum. Det er mulig å sirkle inn mulige forklaringer på fenomenet ved å avgrense den perioden som begynte med at nasjonale holdninger ble allment ansett som en hedersbetegnelse og som endte med å gi overhøyhet til de motsatte holdninger. Det er her grunn til å understreke at det var ikke de direkte erfaringer med annen verdenskrig som bragte nasjonalismen i vanry. I denne forbindelse kunne det vises til Cappelens Norgeshistorie bind 14, skrevet av Edvard Bull, som mange har tilgang til. Under et bilde på side 41 av en massemønstring på Youngstorget i Oslo i august 1945 fortelles det her at folk samlet seg om plakater med teksten 'Vekk med landsvikere og unasjonale elementer - vi vil ha et renere samfunn'^a. Den gang, på 1940 -tallet, var 'unasjonale elementer'^a et skjellsord som kunne sette folk utenfor fellesskapet, omtrent som betegnelsen 'nasjonalister'^a er blitt det på 1990-tallet. For å forklare denne endringen i de medieformidlete tolkninger, bør søkelyset rettes mot noe som skjedde mellom 1950 og 1990.

Antinasjonalisme og arven fra den kalde krigen

Det er mye som har skjedd i denne periode, både nasjonalt og internasjonalt. Men ikke alt er like egnet til å forklare en 180 graders dreining i holdningen til nasjonalistiske prinsipper.

Den tekniske og økonomiske utvikling kan forklare mye av økninger i internasjonale kommunikasjoner. Men selv om dette gir en referanse for en økende orientering mot overnasjonale enheter, og også en gradvis endring av tyngdepunktet for folks identitet, så kan ikke den teknisk-økonomiske utvikling forklare anti-holdningene til nasjonalitet som et politisk-kulturelt prisnipp. Økt kommunikasjon med andre kan også lede til økt interesse for egen identitet, og for å bygge opp en utside av sitt nasjonale selvbilde, og det behøvde så visst ikke føre til en svekket nasjonalisme. Den

økonomiske utvikling har dessuten ført til at folk i stigende grad er blitt avhengige av nasjonale velferdsprogrammer, og dermed også av at de kulturelle forutsetninger for den nasjonale lojalitet opprettholdes.

Kulturelt har denne perioden vært karakterisert av en stor oppslutning om antiautoritære holdninger. Denne endringen blir ofte utlagt som en utvidet individbasert demokratisering på bekostning av blant annet en substansiell nasjonalisme. Men heller ikke dette er en helt tilforlatelig forklaring. Dersom demokratiseringen blir oppfattet som en overordnet målestokk for utviklingen, kan det gis sterke argumenter for at demokratiet, mer enn andre styresystemer basert på ytre maktbruk, er avhengig av en sterk samfunnsmoral fra borgernes side, ikke av en nedbygging av moralske forpliktelser. Og var det noe tidligere generasjoner av demokratier mente å ha erfaring for, så var det at en slik moral forutsatte en kollektivt forpliktende identifikasjon med flere grupper enn de som den enkelte kjente. En økt demokratisering kunne ha en sterk nasjonalisme som en forutsetning heller en som en motsetning.

Like fullt er den mediebaserte kulturformidling blitt kjennetegnet av en voksende antinasjonalisme. Det er utilfredsstillende å tenke seg at disse endringene i kulturelle referanser skulle ha foregått helt uavhengig av andre krefter i samfunnet. Det er med andre ord god grunn til å rette søkelyset mot endringer i storpolitiske signaler for å forklare hvorfor nasjonalismen ble et størrelse med overveiende negative konnotasjoner.

Den tidsepoken vi her snakker om kan kalles den kalde krigens periode. Mange har framstilt denne perioden som om den var bestemt av autoritære politikere, militære strateger og mer og mindre hemmelige planleggere. Et mer realistisk perspektiv kan være å se de aktuelle kulturendingene som utilsiktede virkninger av prosesser som bare delvis har vært under rasjonell kontroll; men like fullt som svar på utfordringer som politikerene måtte forholde seg til.

Etterkrigstiden bød på mange slags utfordringer for politikerne. En ting var selve krigsoppgjøret. En annen sak var gjenoppbyggingen. Men også holdningen til hvem som var allierte i etterkrigstiden, bød på problemer. Etter den russiske ekspansjonspolitikken i Østeuropa etter krigen ble det vanskelig å opprettholde det tidligere bilde av Sovjetsamveldet som en alliert. På den annen side trengte Vestmaktene det nye Vest-Tyskland som forbundsfelle. Dette krevde en ny ideologisk orientering i forhold til frontene under krigen.

For Sovjetunionen bød det ikke på store problemer å plassere de tidligere allierte vestmaktene i et fiendebilde av kapitalistiske stormakter som midlertidig hadde alliert seg med Sovjetunionen for å nedkjempe en rival. Samtidig kunne russerne omtale den annen verdenskrig som 'den store fedrelandskrigen'^a. For USA var problemet større. Frank Capras krigspropaganda, rettet mot tysk mentalitet og kultur, kunne ikke brukes til å befeste de nye allianseforholdene. Joseph McCarthys propaganda mot kommunismen som 'uamerikansk virksomhet'^a passet heller ikke inn i en ny allianse som helst skulle omfatte alle antikommunister. Det var mye ideologisk forvirring utover 1940-tallet på vestlig side. På 1950 tallet tok imidlertid frontene for den kalde krigen form.

Vesten ønsket å framstå som frihetens og demokratiets forsvarer. Etter hvert fikk også menneskerettighetene en politisk posisjon i denne frontdannelsen. Vestens

motstandere, enten det var tidligere nazister og fascister eller samtidige kommunister, fikk et felles kjennetegn som politisk totalitære, kulturelt autoritære, og generelt som frihetsfiendtlige. Vi står her overfor en ideologisk mobilisering som kom til å gå dypt, og som omfattet såvel politisk-militære vurderinger som kulturelle og forskningsmessige tolkninger.

Når det gjelder den intellektuell nyorientering, vel å merke i ledende sjikt, var kanskje 1950-tallet et av de mest omdefinierende, om ikke nettopp revolusjonære, årtier i vårt århundre. I samfunnsforskningen, som etter krigen i stor grad hadde fortrent den tidligere biologisk-evolusjonistisk forskning, kom det flere vektige arbeider for å forklare appellgrunnet til demokratiets fiender. Dypest i forståelsen av forutsetningene for det totalitære gjennombrudd gikk kanskje Hanna Arendt. Men det skulle bli et annet og mer endimensjonalt verk som kom til å gi retning til den nye ideologiske forståelse, nemlig *The Authoritarian Personality* fra 1950 (Adorno). I denne boka ble det hevdet at psykologisk forskning hadde vist at både nazister, og også frenetiske nasjonalister i egne land, egentlig tenkte og talte ut fra en autoritær personlighetsstruktur med felles udemokratiske kjennetegn. Etter hvert ble diagnostiseringen av den autoritære og udemokratiske personlighet utvidet til også å gjelde kommunister og venstreradikale (Rokeach). På tross av at denne litteraturen ble utsatt for sterkt faglig kritikk på forskerhold, kom den til å øve en større kulturell innflytelse enn knapt noen annen samfunnsvitenskapelig forskning i etterkrigstida (Christie, McKinney, Stones). Aviser og media har senere kunne påregne støtte fra kulturlivets side hvis de angrep autoritære kulturtrekk, mens forsvar av overindividuell autoritet ville utløse manges vrede.

Også vitenskapsfilosofer kom til å støtte opp om demoniseringen av ikke-liberale kulturtrekk. Karl Popper inndelte Vestens tenkere i de som ville fremme det åpne og de som ville fremme det lukkede samfunn. Boka om dette emnet ble antatt som pensum ved mange universiteter. Her ble blant annet "nasjonalismen" angrepet for å være både psykologisk irrasjonell, praktisk umulig, utopisk og dessuten illiberal. Det var i det hele tatt mange intellektuelle som på denne tiden brukte sin autoritet til å understøtte det syn at demokratiene kjempet for det beste og mot det verste i vestlig kultur når de tok stilling for nyliberale og mot ikke-liberale tolkninger av forskjellige stridsspørsmål.

Men mens demokratiet ble stekt framhevet, skulle flere av demokratiets forutsetninger bli tildekket. En demokratisk front som ideelt sett var åpen for alle antikommunister, lot seg ikke helt forene med en betoning av forskjellige varianter av en ekskluderende ethnos. Demokratiet ble legitimert negativt, som en motsetning til autoritære ordninger. Den økende skepsis og motvilje mot nasjonalisme som politiske ideal kan langt på vei forklares som et ideologisk vedheng til den kalde krigen.

Det skulle bli på 1960-tallet, da den kalde krigen ikke lenger var fullt så kald, at de antiautoritære tankene for alvor slo gjennom i den del av kulturlivet som var synlig for hvermannn. Ungdom som tilpasset seg de nye signalene, kunne utnytte både den større rikdom, den større fritid og ikke minst de nye mediene til å skape en antiautoritær livsstil; til og med få status som frihetlige opprørere når de tilpasset seg til tidens trender. Mange som sluttet seg til disse strømningene på 1960-tallet gjorde dette i lojalitet til et liberal-radikalt idékompleks, og ikke for å forsvare NATO eller en tekno-økonomisk globalisering. Dermed kom også grupperinger som vi kunne ha

ventet ville ha stått i opposisjon til tidsbestemte ideologier, med på å legitimere en generell antinasjonalisme.

Etter hvert skulle EU bli en viktig referanse for antinasjonale tolkninger. Men også her foregikk endringene gradvis. I 1961 kunne deltakerne i en akademikerkongress i Toulouse føle seg forpliktet til å undertegne seg som lojale borgere sine stater da de i et brev til flere nasjonalforsamlinger oppfordret til økt europeisk integrasjon. Slike former for nasjonal legitimering ble snart unødvendig. På midten av 1990-tallet kunne Francois Mitterant ved sin avgang tillate seg å uttale at nasjonalisme betydde krig. - *Le nationalisme, ce'est la guerre.*

Tapet av realitetskontakt

Sterke ideologier har en tendens til å føre til realitetsfordreining. Det gjelder også ideologier som i første omgang kan framstå som de seirende.

Vesten vant den kalde krigen, men til en høy pris, ideologisk bedømt. Den endimensjonale utlegninger av demokratiet som en antiautoritær frihetsdyrking på individets vegne kunne i en viss periode tjene oppslutningen på mange hold om en felles vestlig politikk, men den bidro samtidig til at mange av forutsetningene for en fungerende sivilisasjon ble fortrent. I nasjonal sammenheng betydde det at ethos ble fortrent til fordel for demos.

Dette måtte få følger. I de fleste demos-dyrkende land kan vi på tross av velstand og fordeling registrere en markert økning i kriminalitet og asosial atferd, noe som tilsier at den indre moral og solidaritet er svekket. Dette kan bli forklart på forskjellig vis; dels som et følge av for lite velferdsytelser til bestemte grupper, dels som en følge av så omfattende velferdsrettigheter at folks moralske ansvar har forvitret; dels kan utviklingen utlegges som en følge av for svake trusler om straff og dels som en reaksjon mot et straffeorientert miljø. Felles for de fleste forklaringer er at de går utenom en kritikk av det som er blitt hetende våre grunnleggende verdier. Det er sjelden å se utviklingen av 'avvik^a bli forklart som en utilsiktet følge av hovedmønsteret i den kulturprofil som storsamfunnet formidler.

Mange har også vansker med å se at problemer med 'det flerkulturelle samfunn^a kan skyldes noe annet enn rasisme. Vel kan det tenkes at folkegrupper med forskjellige tradisjoner kan leve fredelig sammen innenfor samme stat, dersom de har noe overordnet som samler dem, slik tilfelle har vært i de beste perioder i amerikansk historie. Men uten felles sivilisatoriske røtter eller oppslutning om en felles nasjonal misjon, er det liten grunn for å vente at integreringen vil bli vellykket. Når dette ikke ses, vitner det om en sviktende realitetsorientering blant nyliberale eliter.

Det er ikke bare i tolkningen av interne konflikter at den samtidige nyliberalisme kommer til kort. Også i fortolkning og løsning av internasjonale konflikter synes realitetsorienteringen å være hemmet av et innskrenket fortolkningsrepertoar, som kanskje hadde en funksjon under den kalde krigen, men ikke i dag.

Påfallende nok var det ingen i det ledende politiske fortolkningssjikt som på 1980-tallet klarte å forutse Sovjetunionens snarlige oppløsning. Den eneste måtte være sosiologen Randall Collins, som hadde hatt faglige grunner for å gjøre nasjonalismen til et studieobjekt. På grunnlag av analyser av den sentrale forvitring og en voksende nasjonalisme i regionen, ga han i 1986 ut en analyse under tittelen *The future fall of the Russian Empire*.

Ledende vestlige fortolkere har ikke bare kommet til kort i forutsigelsene om de nasjonalistiske omveltninger i Østeuropa. Også i fortolkningen av det som skjedde, etter at det hadde skjedd, kan vi gjenfinne et ideologisk sneversyn. De østeuropeiske folkenes ønsker om demokratisering er blitt utlagt som ønsker om å realisere mest mulig av vestens individuelle frihetsidealer, ikke ønsker om en nasjonalisme på egne premisser. Til tross for at de nasjonalistiske reisninger påviselig kom forut for og ikke etter Sovjetimperiet oppløsning, for eksempel i vårt baltiske nærområde, var det i vestlige media lenge vanlig å omtale denne nasjonalismen som en slags fyllmasse i et angivelig politisk vakuum etter kommunismens fall.

Realitetsorienteringen har ikke vært imponerende blant vestlige Russlandseksperter, eller for den del blant vesttyske Østtysklandseksperter. Forsøkene på å innføre et vestlig demokrati i øst gjennom juridiske reformer og markedsøkonomi alene vitner om bristende bevissthet om hva som er forutsetningen for et fungerende demokrati. Uten en kulturelt befestet vi-identitet og overindividuell moral kan ikke det politiske demokrati fungere etter sine intensjoner.

Verst skulle feilvurderingene av demokratiets forutsetninger slå ut i det tidligere Jugoslavia. Heller ikke her benyttet politikerne seg av den samfunnsvitenskapelige ekspertise som kunne ha fortalt dem at statsdannelser forutsetter noe mer enn politiske beslutninger (Amersfoort 1991, s. 92f; McGarry 1993, s.172f). Hva angår utenrikspolitikere i den tysktalende verden, klarte disse for tredje gang i dette århundre å undervurdere serbisk nasjonalisme - og som tidligere å fremme en feilvurdering med store militærpolitiske konsekvenser. Fortolkere i antinasjonalistiske miljøer klarte nok etter hvert å gi salgbare forklaringer på konfliktene i ex-Jugoslavia, men særlig overbevisende ble de aldri.

En vanlig forklaring på Balkan-konflikten tok utgangspunkt i en juridisk-administrativ forståelse av konfliktens natur: Etter at Slovenia og Kroatia hadde valgt å melde seg ut av den Jugoslaviske føderasjon, var turen kommet til den administrative enheten Bosnia-Herzegovina, som nå ble internasjonalt anerkjent som en ny stat. I 1991 ble det arrangert en folkeavstemning i regionen. Flertallet av innbyggerne stemte for etableringen av en muslimsk-kroatisk-serbisk statsdannelse, selv om de bosniske serberne motsatte seg dette og boikottet valget. Da flertallet i den ny-proklamerte republikken ikke ville tillate bosnia-serberne å danne sin egen stat på folkesuverenitetens grunn, tok serberne saken i egne hender og benyttet seg av sin midlertidige militære overlegenhet for å etablere et sammenhengende serbisk suverenitetsområde. Det var denne selvtekten som førte til at serberne ble stemplet som angripere. Serbernes militære overlegenhet i første fase, og også den blodige måten de førte krigen på, ble senere utlagt som belegg for at de måtte være aggressoren. Som alternativ til en etnisk basert oppdeling ble det talt om ønskeværdigheten av en ikke-diskriminerende multi-etnisk statsdannelse. Det forhold at de tre folkegruppene hadde avfunnet seg med hverandre under det kommunistiske styret, ble utlagt som bevis for at dette var naturlig også for en statsdannelse som skulle være basert på demokrati. Folk som aldri hadde protestert

mot Titos tidligere folkeflyttinger, for å forhindre opposisjon fra etnisk homogene nasjoner, protesterte nå med moral indignasjon mot det som nå ble kalt "etnisk rensing", og som ble sammenliknet med nazistenes tidligere framferd. Fordrivelsene ble uten motforestillinger framstilt som enestående for Europa etter krigen, på tross av seriøse beregninger som viser noe helt annet. (Jfr. Rummel 1994, kap. 14: *Tito's Slaughterhouse*).

Karakteristisk for denne konfliktforståelsen er at den passer påfallende godt inn i en nyliberal ideologi, basert på en forståelse av statsdannelser som juridisk regulerte rettighetsfellesskap, og der flertallet av individer innenfor statsdannelsen gir enheten legitimitet gjennom demokratiske valg. De negative karakteristikker av motpartens motiver har også rimeligvis bidratt til å legitimere nettopp denne konfliktforståelsen. Uttrykk som "etnisk nasjonalisme", har gått igjen i kommentarene, både som en karakterisering av forholdene og som en implisitt forklaring på nasjonalismens ondskap.

Problemene med denne fortolkningen er for det første at ikke alle partene i konflikten har kjent seg igjen i den. Dessuten genererte den ikke særlig realistiske løsninger. I noen grad kunne den til og med bidra til oppfatningen om at bare våpen kunne gjøre slutt på krigen. Spesielt serberne følte seg uthengt og hadde lite å tape i vestlig omdømme ved en ensidig satsing på en militær strategi. (Jfr. Huntington s. 285f.)

Fra krigens dager har det eksistert mange bånd mellom serbere og nordmenn. Men også av andre grunner kunne vi ha ventet at norske politikere hadde stått for en annen forståelse av situasjonen enn den som tysk utenriksledelse presset fram. Nordmennene kunne ha inntatt en mer realistisk, og det vil i dette tilfelle si en mer nasjonalistisk, forståelse av konflikten. Grunnen til at nettopp nordmennene burde hatt forutsetninger for dette, ligger i de erfaringer som er knyttet til 17. mai.

17 mai-feiringen ble ikke innstiftet som en fridag til feiring av bannere og barnetog, brus og brennevin. 17 mai skulle være en årvisst påminnelse om begivenhetene i 1814 og om forutsetningen for en nasjons fødsel. For å repetere: Etter nederlaget for Napoleons imperialisme, ble den skandinaviske halvøy av stormaktene på et møte i Kiel proklamert som en ny politisk union. Flertallet av befolkningen i unionen, svenskene, var uten tvil tilfreds med en slik ordening, og ville akseptere den som legal. Men nordmennene, som var en minoritet i den nye statsdannelsen, og den gang bare en *ethnie* med en viss historisk identitet, motsatte seg unionsdannelsen. Da den norske motstanden ikke førte fram med politiske argumenter, ble det mobilisert. I løpet av vårmånedene 1814, mens den svenske hovedhæren fremdeles var på Kontinentet, utnyttet nordmennene sin midlertidige militære overlegenhet til å få vedtatt en konstitusjon på folkesuverenitetens grunn for eget styre på eget territorium, til den svenske marskalk von Essens store fortvilelse. I de videre forløp var nordmennene heldigere enn serberne; krigskulturen i nord var en annen og grensene mellom folkegruppene var mindre flytende. Likevel er det vanskelig overse parallellene mellom de politiske prinsipper som nordmennene viste til i 1814 og de som serbere handlet ut fra i 1992.

Når dette eksemplet trekkes fram, er det blant annet for å illustrere at det nasjonalistiske prinsipp ikke behøver å føre til at vi lukker oss inne fra et engasjement for den videre verden. Norske erfaringer med en vellykket nasjonalistisk modernisering kunne tvert om ha vært mer utnyttet som en ressurs for

å forstå andre folks konflikter; og kanskje også for å komme med løsningsmuligheter som de som står midt oppe i konflikten har hatt vansker med å få øye på.

Men for at det skal bli legitimt å legge fram slike tolkninger, må vi nok først gjennom en revurdering av de oppfatninger av demokrati og nasjonalisme som fikk hevd under den kalde krigen.

Litteratur.

Adorno, Theodor W., Frenkel-Brunswik, Else, Levinson, Daniel J., Sanford, R. Nevitt (1950): *The Authoritarian Personality. Studies in Prejudice*. American Jewish Committee, N.Y.

Alter, Peter (1995): *Nationalism*. Edward Arnold, London.

Amersfoort, Hans van og Hans Knippenberg (1991): *States and Nations*, Amsterdam.

Arendt, Hannah (1951): *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt & Brace, N.Y.

Armstrong, J. A. (1982) : *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, N:C.

Anderson. Benedict (1991): *Imagined Societies: reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London.

Bergsgård, Arne (1946): *Nasjonaliteten i Europeisk historie*. Aschehoug, Oslo.

Bull, Edvard (1979): "Norge i den rike verden"; bd. 14 av Knut Mykland: *Norges historie*. Cappelen, Oslo

Burnham, James (1941 og 1960): *The Managerial Revolution*. Indiana University Press. Bloomington.

Christie, Richard og Marie Jahoda (1954): *Studies in the scope and method of "the Authoritarian Personality"*. Free Press.

Clark, Robert T. (1969): *Herder : his life and thought* . Berkeley, Calif.

Collins, Randall (1986): "The future decline of the Russian Empire"; kap. 8 i *Weberian sociological theory*. Cambridge University Press, N.Y..

Coulanges, Fustel de: *L'Alsace est-ell allemande ou francaise? Response a M. Mommsen*. Paris 1870. 1. La patrie, c'est ce qu'on aime^a, trykt i Raoul Girardet (1983): *Le nationalism francais*. Seuil, Paris.

Dahl, Roald A.(1989): *Democracy and its Critics*. Yale University Press.

- Dahn, Otto (1993): *Nation und Nationalismus in Deutschland 1770-1990*. Beck, München
- Dahn, Otto og Hans Ulric Wehler (1991) (red): *Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum Problem im modernen Europa*. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Eriksen, Anne (1995): *Det var noe annet under krigen. Den annen verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax, Oslo.
- Gellner, Ernst (1983): *Nations and Nationalism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Grannes, Alf og Daniel Heradstveit (1994): *Etnisk nasjonalisme*. Tano, Oslo.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster, N.Y.
- Hutchinson, John (1994): *Modern Nationalism*. Fontana Press, London.
- Hutchinson, John & Anthony D. Smith (red) (1994): *Nationalism*. Oxford University Press.
- James, Paul (1966): *Nation Formation. Toward a Theory of Abstract Community*. Sage, London.
- Kohn, Hans (red) (1965): *Nationalism. It's Meaning and History*. Norstrand, N.Y.
- McGarry, John og Brendan O'Leary, red. (1993): *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*. Routledge, London.
- Mc Kinney, David W. (1973): *The Authoritarian Personality Studies: An inquiry into the failure of social science research to provoke demonstrable knowledge*. Mouton, Hague.
- Pickens, Donald K. (1968): *Eugenics and the Progressive*. Vanderbilt University Press. N.Y.
- Popper, Karl (1956): *The Open Society and its enemies*, Princeton (1. utg. 1945).
- Rokeach, Milton (1960): *The Open and Closed Mind. Investigations into the nature and belief systems and personality systems*. N. Y.
- Rummel, Rudolph J. (1994): *Death by Government*. Transaction Publishers, New Brunswick og London.
- Smith, Anthony D. (1983): *Theories of Nationalism*. Holmes & Meier, N.Y.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. Penguin, London.
- Smith, Anthony D. Smith (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, London.
- Stones, W.F., Gerda Lederer, Richard Christie (ed) (1993): *Strength and Weaknesses- the authoritarian personality today*. Springer, N.Y.
- Øyvind Østerud (1991): *Nasjonenes selvbestemmelsesrett*. Universitetsforlaget, Oslo.

Østerud, Øyvind (1994): *Hva er nasjonalisme?* Universitetsforlaget, Oslo.